

sek, mint a cseh Kozma, vagy az angolszászoknál Gildas és Beda, kivételesnek számítottak.

A Szerző témaválasztása, talán fiatal kora miatt, nem volt a legszerencsésebb: egy ilyen összegző monográfiát inkább egy életpálya vége felé tudnánk elképzelni. Ugyanakkor, példamutató objektivitással és távolságtartással, egy minél elfogulatlanabb elemzés köz-

readására törekedett, ami újabb, nagyobb ívű elméletek kidolgozása nélkül (vagy éppen azért) is sikeres volt. A kötet ennek ellenére hasznos és jól hasznosítható a további kutatásokhoz, s általa a mellőzött magyar „origo gentis” európai historiográfiai helyét is biztosabban tudjuk kijelölni.

Veszprémy László

ANDRZEJ POPPE

CHRISTIAN RUSSIA IN THE MAKING

Variorum Collected Studies Series, No. 867.

(Ashgate Publications, Cornwall, 2007. XIV+362 o.)

A lengyel Andrzej Poppe a keleti szláv terület középkor-történeti kutatásainak doyenje, aki mindig önálló véleményt fogalmazott meg a Kijevi Rusz történetének problémáiról, és mentes maradt a „marxista trendtől” is. Poppe a hagyományos értelemben szlavista, aki a filológiától kezdve a művelődéstörténeti kérdésekig mindenben otthonosan mozog, de legfőbb kutatási területe az egyháztörténet. E témakörben pályája kezdete óta folyamatosan publikált, nem csak lengyelül, hanem angol és német nyelven is. Az 1970-es és 1980-as években Münchenben kiadott *Russia Medievalis* sorozatot John Fennell-lel és Ludolf Müllerrel együtt jegyezte, és maga is publikált benne. Nem véletlen tehát, hogy munkái helyet kaptak az angol-amerikai kiadásban megjelenő *Variorum Collected Studies Series*-ben. Első kötete 1982-ben jelent meg *The Rise of Christian Russia* címmel, így a most szóban forgó kötet, a 2007-ben napvilágot látott *Christian Russia in the Making*, már a második a sorban. Ebben az elmúlt huszonöt év legfontosabb tanulmányai foglalnak helyet. A sorozat sajátos formája, hogy minden tanulmányt meghagy az eredeti megjelenés formájában és oldalszámaival, a *Variorum* a tanulmányok sorrendjének megfelelő római számokkal írja felül az eredetit.

A *Christian Russia in the Making* című kötet tizenkét tanulmányt tartalmaz. Közülük három itt jelent meg angol nyelven először: A Rurik-dinasztia vagy Kelet-Európa formálódásának hétszáz éve című (I.); a Leontiosról, Patmos apátjáról szóló, aki egy ideig a Rusz

metropolitai székének várományosa volt (VI.); a kereszténységet felvevő Nagy Vlagyimir szentségéről írott pedig a tisztelet kialakulásának folyamatát mutatja be (VIII.). További négy tanulmányban korábbi kutatásaihoz nyúlt vissza a szerző. Ezt úgy tette, hogy a régi tanulmányok végéhez kiegészítő megjegyzéseket fűzött. E négy tanulmány: Olga fejedelemasszony, Vlagyimir nagyanyja megkeresztelkedéséről (II.); a nagyfejedelmi cím viseléséről (IX.); a novgorodi Szent Szófia székesegyház bronzkapujáról (XI.); és az ún. kherszoni régiségekről (XII.). További három tanulmányban is korábbi kutatásaira épített Poppe, de ezeknél nem csak megjegyzéseket fűzött a régebbi írásokhoz, hanem az előzőekhez képest elmélyültebb kutatást is végzett, ami által lényegében új tanulmányok keletkeztek. Az egyik arról szól, hogyan értelmezték Rusz megkeresztelkedését a XI. században (III.); a másik, hogy hogyan jelent meg a megkeresztelkedés ténye a Rusz írásbeliségében (IV.); a harmadik pedig, hogy hogyan alakult át a Rusz egyházszervezete a kezdetektől 1300-ig (V.). Két további tanulmány az elmúlt időszakban nagy vitákat kiváltó kérdésekhez nyúl: az első szentek, Borisz és Gleb meggyilkolásának eseményeihez (VII.); és az Igor ének datálásához, amelyet a nagyfejedelmi cím használatán keresztül próbált meghatározni (X.).

A I. számú tanulmányban a Rurik-dinasztia történetét kíséri végig a szerző a névadó mitikusős alakjától a XVI. század végéig, közben röviden kitér olyan szerteágazó prob-

lémákra, mint a 'Rus' / 'Rhos' név eredete, az uralkodói titulusok (nagyfejedelem, cár) használata, illetve a Rusz uralkodóinak a térség más népeivel való kapcsolata. Poppe konklúziója nem meglepő: a XVII. század elején uralomra jutó Romanovok számára nagyon fontos volt a Rurikokkal való kapcsolat, még ha a rokonság nem is mondható közelinek. Az utolsó Rurik uralkodó, Fjodor anyja származott a Romanov családból. A bizánci egyházszervezettel való kapcsolat került terítékre a Leontiosról, a későbbi jeruzsálemi pátriárkáról írott tanulmányban (VI.). Leontios (cca. 1113–1185) életútját elemezve arra világított rá Poppe, hogy a feltehetőleg szláv nyelvi környezetből származó főpapot Mánuel császár (1143–1180) 1163-ban a kijevi metropolita székébe akarta ültetni. Erre a világi érdekekkel átszőtt bizánci–kijevi egyházi viszony és Bizánc belső konfliktusai miatt nem kerülhetett sor. A kereszténységet felvevő Nagy Vlagyimir alakjáról, illetve kultuszának elterjedéséről szóló tanulmányt (VIII.) John Meyerdorff emlékének szentelte a szerző. Okfejtésében – részletes forráselemzésre építve – bemutatta, hogy az első kijevi fejedelem kultusza csak a tatárjárás után alakult ki, novgorodi környezetben, aminek idejét az 1282–1305 közötti periódusra datálta.

Ismert, és sokat kutatott téma a kereszténységet felvevő Vlagyimir nagyanyja, Olga szerepe a kereszténység X. századi Ruszbeli jelenlétében. Olga kereszténysége A. Poppe számára is hosszan tartó kutatási témát jelent. Amit saját korábbi kutatásaihoz hozzászámított, néhány tanulmány álláspontjának bírálata. Poppe számára Olga személyében az a legfontosabb, hogy Vlagyimir Olga udvarában ismerkedhetett meg a kereszténységgel. A IX. fejezetben tárgyalt téma (a nagyfejedelemi cím eredetéről írott tanulmány) a kötet legrégebbi írása, 1984-ben közölte először a szerző, és e kötet számára két ponton egészítette ki. Az egyik kiegészítés M. Dimnik 2004. évi tanulmánya (*The Title Grand Prince in Kievan Rus' = Medieval Studies*, 66. [2004.] 253–312. o.) nyomán íródott, lényegében Dimnik cikkének „recenziója”. Poppe alapvetően Dimnik forrásértelmezését vitatja, és fenntartja saját korábbi álláspontját, amely a nagyfejedelemi cím XII. század végétől való megjelenését fogalmazta meg. A XI. számú tanulmány Novgorod bronzkapujával foglalkozik, amelyet 1982-ben restauráltak, ennek nyomán keletkezett az

eredeti tanulmány. A mostani kiegészítés azt a feltevést erősíti meg, hogy nem csak szimbolikájában, hanem anyagában is a magdeburgi műhelyt kell látnunk mögötte. Feltevése igazolásához Poppe a fémanalízis eredményeit használta fel. A XII. tanulmány a Kreml Múzeumának arról a tárgye gyűjtéséről szól, amelyet „Kherszoni régiségeknek” neveznek. E tárgyak a XI–XVIII. századból származnak, ikonok, keresztek és egyéb kegytárgyak tartoznak közéjük. Az elnevezés Vlagyimir fejedelem megkeresztelkedésének helyszínével hozta őket kapcsolatba, de – állítja a szerző – a „kherszoni” jelző lényegében a „görög” szinonimájaként került a közudatba. Poppe a kijevi hagyományt véli mögötte, amely a „moszkvai hagyomány” ellentétéként fogalmazódott meg. Poppe korábbi álláspontja nem változott, ehhez a tanulmányhoz csak bibliográfiai kiegészítést csatolt.

A III. és IV. tanulmány témája szorosan összefügg. Mindkettő Vlagyimir megkeresztelkedése helyszínének kérdését feszegeti. A III. azt állítja középpontba, hogyan értelmezték Vlagyimir megkeresztelkedését a XI. századi Ruszban: azaz milyen különbségek tapinthatók ki az ún. Nesztor-krónika és a XI. század közepén keletkezett írás között, amely Ilarion metropolita nevéhez fűződik. A IV. tanulmányban a kijevi és a kherszoni megkeresztelkedés történetét próbálja rekonstruálni Poppe, végkövetkeztetésként a kherszoni helyszínt valószínűsíti, bár egyértelműen nem foglal állást mellette. A kötet legterjedelmesebb írása a Kijevi Rusz egyházszervezetéről szól. Ebben a kérdésben Poppe már többször is publikált, a metropoliták és püspökök általa összeállított listáját mérvadó orosz kutatók (pl. Ja. N. Scsapov) is elfogadták, és beépítették további kutatásaikba. Ez az írás sok korábbi kérdésre is visszatér, pl. Olga megkeresztelkedésére, I. Ottó császárral való kapcsolatára, Vlagyimir bizánci házasságára Anna hercegnővel, stb. Jelen írás időkeretei szélesebbek, mivel, a kijevi korszakon túl, a részfejedelemségek idejének egyháztörténeti eseményeivel is foglalkozik. Kitér a helyet kap a halicsi egyházmegye, amelynek esetében a címben jelzett 1300-as időkeretet is túllépi, és 1322-vel zárja mondanivalóját. Összességében az állapítható meg, hogy hogy a kérdés új áttekintése Ukrajna története szempontjából történt, ezt fejezi ki a címben felbukkanó írásmód – 'Kyivan Rus' –, Halics

kitüntetett szerepe, illetve a tanulmány utolsó kérdésköre, a nagyorosz/kisorosz fogalmak keletkezéstörténete.

A VII. tanulmány az első keleti szláv szentek, Borisz és Gleb történetéhez nyúl vissza, amely kérdés az első lábjegyzet tanúsága szerint negyven éve foglalkoztatja a szerzőt, aki több tanulmányt szentelt a kérdésnek. A címadás is kifejezi Poppe mondanivalóját: „Vesztesek a földön, nyertesek a mennyben. Az orgyilkosság áldozatául esett Borisz és Gleb történetének szerepe a XI. századi Rusz történetében.” A végső kérdés, ami nem hagyja nyugodni a szerzőt: mi is történt valójában 1015-ben? A szentté avatás történetét leíró források ugyanis ködösítenek. A skandináv sagákból tudható, hogy a gyilkosságban a végső győztesnek (a későbbi Bölcs Jaroszlavnak) is szerepe lehetett. A legenda Boriszt és Glebet Vlagyimir fiainak mondja, akik a fejedelem bolgár feleségétől születtek. Poppe nem kevesebbet állít, mint hogy a „bolgár” jelző nem a feleség származására utal, hanem Annának, a bizánci császárléánynak a ragadványneve volt. Így a két meggyilkolt fejedelem a császári rokonságba tartozott, és Vlagyimir akarata szerint az ő kezükbe kellett volna, hogy kerüljön a Rusz kormányzása. Poppe szerint Borisz és Gleb tervezett társuralkodása bizánci stílusú, oka pedig Gleb kiskorúsága lehetett. Anna további gyermekének tartja a novgorodi bojár, Ostromir feleségét (Theophana). Poppe vélemé-

nyét a XV. századi Tveri Évkönyv adata megerősíteni látszik.

A tanulmány kétségtelenül fontos megállapítások sora, melyek a Rusz XI. századi történetének újragondolására készítetnek. A rövid, X. számú írásban Poppe ismét saját álláspontját fejt ki a nagyfejedelmi cím Ruszbeli megjelenéséről, csak ezúttal eddig nem citált forráson keresztül. Álláspontja szerint a XII. század végénél előbb nem jelenik meg a nagyfejedelmi cím, így az Igor-énekben való felbukkanása adalékul szolgálhat a datáláshoz. Poppe tétele szerint az Igor-éneket vagy kortárs írta, aki tisztában volt a viszonyokkal, vagy egy XIII. századi (esetleg későbbi) szerző. Véleményünk szerint az Igor-ének datálásához e szempont kevésnek tűnik, a nagyfejedelem szóhasználat szempontjából pedig, úgy gondoljuk, a XII. század végéhez csak a cím szuzdali megjelenése köthető.

Poppe tanulmányainak újra közreadásával fontos feladatot vállalt a kiadó és a *Variorum* sorozat szerkesztője. Elsősorban azért, mert könnyebb a szerző álláspontjának változását nyomon követni, ha művei összegyűjtve kerülnek az olvasó elé. Nagyon hasznos az a historiográfiai adalék, amely az olvasót is arra készíti, amire a kutatót, hogy újra és újra szembesüljön a lezártak hitt kérdésekkel, és újragondolja a problémákat. Akkor is, ha végleges megoldást ezúttal sem lehet kínálni.

Font Márta

B. SZABÓ JÁNOS

A TATÁRJÁRÁS

A mongol hódítás és Magyarország

(*Corvina Tudástár. Corvina Kiadó, Budapest. 2007. 192 o.*)

A hadtörténészek fiatalabb nemzedékéhez tartozó szerző kötetével – akinek ugyanebben a sorozatban a Mohácsi csatáról megjelent könyve szép szakmai sikert ért el, és francia nyelven Párizsban is megjelent –, legalábbis részben, rendeződött a magyar hadtörténetírás egyik régi adóssága; igaz, egy klasszikus, jegyzetelt, tudományos monográfia változatlanul a „később megírandók” listáján marad.

Jelen munkának azonban nagy előnye, hogy röviden, tömören, ugyanakkor széles tekintéssel vezeti be az olvasót a kor politikai, hadtörténeti problémái közé, s világos okfejtéssel ki is vezeti onnan.

A kötet először a mongol birodalom felemelkedésével és megszilárdulásával foglalkozik, különösen a kínai hódításoknak szentelt nagy figyelmet, és korabeli források, híradások